

**לאקאן, הלא-מודע מומצא מחדש
קולט סולר
Lacan, l'inconscient réinventé
Colette Soler**

הותר לפרסום בפסיכולוגיה עברית www.hebpsy.net

בפתח הספר – הקדמת העורכות

א

מסלול החקירה של לאקאן בנבכי הלא-מודע החל עם "חזרתו לפרויד" וחילוץ "הלא-מודע" כמושג מקורי בעבודתו, מושג אשר לא הובן נכונה, וצומצם על ידי רוב תלמידיו של פרויד ל"משכנם של היצרים ותו לא". נגד סגנון המחשבה הביולוגיסטי הזה טוען לאקאן ש"הלא-מודע איננו ראשוני וגם לא אינסטינקטיבי", אלא בראש וראשונה לשוני. טענה זו באה לידי ביטוי תמציתי בנוסחה המפורסמת של לאקאן "הלא-מודע מובנה כשפה", וגם כשיח: "הלא-מודע הוא השיח של האחר". ניסוחים אלו מצביעים על כך "שיש לראות בלא-מודע את השפעות הדיבור על הסובייקט".¹ הלא-מודע הוא השפעותיו של המסמן על הסובייקט, שכן המסמן הוא מה שמודחק, ושב וחוזר בתצורות הלא-מודע. כל ההתייחסויות לשפה, לדיבור, לשיח ולמסמנים ממקמות את הלא-מודע בסדר הסמלי. למעשה "הלא-מודע מובנה כפונקציה של הסמלי".²

בספרה לאקאן, הלא-מודע מומצא מחדש קולט סולר מפגישה אותנו עם נוסחה לא צפויה על הלא-מודע, ולפיה הלא-מודע שמוקם עד כה בסמלי מתגלה כממשי. במהלך שיח של שנים רבות ובקריאת טקסטים רבים של קולט סולר, היא מאתגרת אותנו בנגיעה החדה והייחודית לה, בנושאים המעסיקים את אלו החושבים על הפרקטיקה, בשילוב עם התיאוריה על הפסיכואנליזה.

נשאלת השאלה איך והאם הלא-מודע הממשי – ICSR, כפי שקולט סולר מכנה מונח זה – משנה את מצבה של הפסיכואנליזה. בעידן שבו הביו-כוח הוא בעל בריתה של האידיאולוגיה המדעית ושל מדדי הביצוע שהיא מקדמת, החתרנות של הסימפטומים וערך האמת שלהם אינה עקרונית, אך יש לה תוצאות פוליטיות, דבר המשנה את התמקדותה של הפסיכואנליזה. בפרק השלישי של הטקסט טלוויזיה, שקולט סולר מצטטת בספרה, לאקאן מציב את העיקרון שלו למצוא את הדרך אל מחוץ לשיח הקפיטליסטי, "יציאה" שבכוחה להוליך את הסובייקט להכיר את עצמו, ללא ההזדהויות המצוות עליו.

"מה לעשות עם חייך?" לא הייתה מאז ומעולם שאלה, בעוד שעתה היא הופכת לשאלת היום. החיים נחשבים היום לאובייקט שיש לנהל, עם ריבוי האפשרויות המותיר את הבחירה באחריותם של הסובייקטים. כאשר האחר אינו עוד והקשרים נפרמים, אנו נפגשים בקליניקה עם התביעה הכאובה להשתלבות והשתייכות.

Jacques Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, ed. Jacques-Alain Miller, trans. Alan Sheridan, New York: Norton, 1981, p. 126

Lacan, *The Ethics of Psychoanalysis*, ed. Jacques-Alain Miller, trans. Dennis Porter, New York: Norton, 1997²

ישנה אי-נחת בפסיכואנליזה, כפי שקולט סולר מציינת. קיימת נוסטלגיה להומניזם שעבר זמנו, אשר אנליטיקאים לא מעטים מבלבלים אותו בטעות עם היעילות של האב; נוסטלגיה המלווה בגינוי של התרבות העכשווית ושל הסובייקטים שהיא מייצרת, עם הסימפטומים החדשים שלהם. זוהי תופעה עכשווית, אין לה קשר עם מה שניסח פרויד, אשר אבחן את האי-נחת כידוע, ולאחר מכן לאקאן, אשר דן ב"מבואות הסתומים" המתעצמים בתרבות שלנו. בספרה קולט סולר מצביעה על כך, שהקורא צריך לתת מעצמו כדי לתפוס את "המבואות הסתומים הללו",³ וממחישה איך לחשוב ולגעת בסובייקטיביות של תקופתנו, ולא לבכות את "הסובייקטיביות של תקופתם".⁴

אנו עדים לכך שהאתיקה של הפסיכואנליזה, ככל אתיקה אחרת, מתמקמת מתוך עמדה ביחס לממשי, אולם מתייחדת מבין כולן בכך שהיא מכוונת לממשי בדיבורו של הסובייקט. מכאן מתבקשת השאלה מה אנליטיקאי רוצה, שאלה השולחת אותנו ל"הכוונת הריפוי ועקרונות כוחו", עם האמירה של לאקאן: "אנליטיקאי חייב לשלם ככל הנראה עם המילים שלו, אך גם עם הפרסונה שלו, עם חלק מהותי של השיפוט הכי אינטימי שלו". אמירה זו הממקמת אף את האנליטיקאי בממשי של דיבורו, בניסיונו לגעת בהוויה שלעולם היא הוויה חומקת ובו בזמן נוכחת ומלאת תשוקה, נוכחות שהיא תנאי להופעת הלא-מודע, המבטיחה קשר ושיח עם אחר המניחים שיש לו ידע, ידע הנרשם ככתיבה חדשה, שהיא שירה ולא פטפוט. בסוף ספרה קולט סולר מציינת ש"למרבה הפליאה או המזל, במרבית המקרים, פסיכואנליטיקאים של היום, כה קונפורמיים, שככל שמקשיבים להם יותר, כך מתעורר הרושם שהחתירה האנליטית חייבת להימצא במקום אחר! אולי אצל אלו המעזים עדיין לצאת להרפתקה של אנליזה, בעוד שאינם יכולים לדעת מראש לאן היא תוליך אותם".

מה שדיבר אליי בדבריה של קולט סולר זו החתירה המתמדת להוליך במסלול מאוד נחוש לכיוון האתיקה והפואטיקה, שתי תכליות ראויות לתעוזת היציאה למסע. בינה ברגמן.

בינה ברגמן היא פסיכולוגית קלינית מדריכה, פסיכואנליטיקאית, חברה בפורום הבינלאומי (IF) של האסכולה של השדה הלאקאניאני (epfcl-IF).

³ ראו להלן, עמ' 95.

⁴ ז'אק לאקאן, "הפונקציה והשדה של הדיבור ושל השפה בפסיכואנליזה" מתוך: כתבים א', תרגום: נועם ברוך, תל אביב: רסלינג, 2015, עמ' 281.

ב

לפסיכואנליטיקאים בישראל ולאנשים שאוהבים לדעת על הלא-מודע ועל נפש האדם, ספר זה לומד ומלמד על המסלול של הדוקטרינה של לאקאן דרך האמירה הצלולה, החיונית והאקטואלית של קולט סולר.

אם פרויד הביא את "המגפה" עם התגלית של הלא-מודע, ולאקאן חידד את התפקיד הטראומטי של השפה בהבניה של הלא-מודע, קולט סולר מקדישה את הספר הזה לפיתוח של הלא-מודע כממשי.

לאקאן הדגיש בהקדמה למהדורה האנגלית של הסמינר ה-11, ארבעה מושגי יסוד של הפסיכואנליזה: "הלא-מודע הוא ממשי"⁵. הוא ללא מובן, הוא הגורל של הסובייקט החי לפי הלא-מודע שלו. אמנם השפה מתנה את הלא-מודע, אבל הלא-מודע איננו שפה, אלא סימן. כבר עם פרויד למדנו על ההדחקה הראשונית. הדחקה המותירה רישום שאינו ורבלי, הנרשם בלי דעת על ידי הללשון (lalangue), רישום לא הכרחי אך בא לידי ביטוי דרך אפקטים אניגמטיים, שחשים ב-תוך-גוף. הרישום הוא מן החומר, חומר-לליות שמהווה את חומר הגלם שממנו נרקמת הפנטזמה, האמונות המסלפות לנו את החיים והתעתועים של האמת. הספר שלפנינו מחבר אותנו מיד לתשוקה של הפסיכואנליטיקאי, שהיא התשוקה של האנליזנט הרוצה לדעת. לעתים הפסיכואנליטיקאי מאבד את דרכו כאשר הוא מבודד את עצמו ללא קבוצה, ללא אסכולה, ונופל קורבן לשיח ההסתגלותי המקובל בחברה שלנו: שיח של יעילות שפוקד על הסרת הסימפטומים על ידי כוחות האני, כוחות הפרמקולוגיה וכוחות התרפיה ההתנהגותית-קוגניטיבית.

העמדה של הפסיכואנליזה היא הפוכה. אם מתרחש שינוי, בהיסח הדעת הוא מתרחש רק אחרי הזדהות עם הסימפטום, היכרות עם האות-חריטה-הטבעה הסינגולרית, על מנת לדעת לעשות אחרת.

האקט הפסיכואנליטי הוא ייחודי; הפסיכואנליטיקאי שמקבל את שמו לא מקבל אותו מהאחר-מוסד, אלא מאשר את עצמו ככזה על ידי האקט שלו, שהוא תוצר של ההיסט(ו)ריזציה של עצמו.

הריפוי הפסיכואנליטי מפתיע אחרי דרך ארוכה של הקשבה חדה ואמירה מדויקת, חותכת, שנוגעת בממשי ומורידה חלקים של יתר התענגות מהגוף. התענגויות של סובייקט שסובל ולא יודע ל-מה. נוכחות של מטפל-אומן, המשתוקק לדעת וגם יודע את מלאכתו, מובילה לזהות של

Jacques Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, p. vii⁵

הפרדה ל"הבדל המוחלט". היסט(ו)ריזציה של האמת והומניזציה של התענגות שמובילה לעמדה אחרת של הסובייקט ביחס לסימפטום היסודי שלו.

עבור פרויד הסימפטום הוא מסר ומיזוג של עונג ואיסור; לקחת מהסובייקט את הסימפטום זו קטיעה, ניתוק בלתי נסבל מעצמו, ומי הוא הסובייקט אם הוא מוותר על ה"שם הסודי שלו"? הסובייקט באנליזה מגלה את כיוונו שהוא הכיוון של האיווי, ממציא במציאות את הדרך הסינגולרית שלו לסיפוק של תשוקתו בחברה. יש את הסיפוק של הסוף באנליזה, שהוא לא ויתור אלא המרה של הסימפטום בסינטום אחר.

הלא-מודע הוא ממשי. הוא מצמיד מסמן להתענגות, מסמן של ידע שאינו ניתן להכרה והוא סיבת ההווה, אשר עם זאת מהווה סיבה שלא ניתנת למסירה. זהו אתגר לאנליטיקאי, שכמו אמן ומשורר אמור לגעת בלי להכביר עם פירושים של מובן, ולדעת על ה-Parlêtre – שהוא אירוע של הגוף, מסמן המגולף בגוף – אבל לא זקוק לברברת מיותרת, רק לאקט אנליטי שחותר לכתובה מחודשת.

לאקאן השאיר דוקטרינה וממשיכים. קולט סולר היא אחת מהם, אחת מ"הקדושים" כמו שלאקאן מכנה את האנליטיקאים בטלוויזיה. היא לא עובדת בשביל האדון וגם לא נגד האדון, פשוט עובדת, כותבת ודוחפת את הסיבה הפסיכואנליטית. לאורך הספר היא מפנה את הקורא לכתביו השונים של לאקאן, עם מראי מקום מדויקים.

אני מקווה שספר זה יהווה מפגש מאתגר ומחדש עם הפסיכואנליזה.
אנה גלמן

אנה גלמן היא פסיכולוגית קלינית מדריכה, פסיכואנליטיקאית, חברה בפורום הבינלאומי של האסכולה של השדה הלאקאניאני (epfcl-IF).

מההעברה אל הלא-מודע אחר

"הלא-מודע הוא עובדה, ככל שהוא נתמך בשיח שמכונן אותו".⁶

ההעברה, שם של הלא-מודע

כשאומרים "אין-מוצא" (impasse) ומזכירים את ה"נפילה" ההכרחית של ההעברה, או אף את "חיסולה" (liquidation), זה לא אמור לעודד אנליטיקאים לפצוח בפזמון המוכר על אודות

⁶ Lacan, "L'étourdit", *Scilicet* 4, Seuil, Paris, 1973, page 35

נזקיה של ההעברה. על אחת כמה וכמה כאשר הטון הביקורתי הזה שולט בשיח העכשווי, שבו היא לא מוזכרת אלא ככוח המועד לשבש את שיקול הדעת ולשתק את הרצון. זו סכנה ציבורית, במובן מסוים, שרבים מוכנים לבלבל עם סכנתן של כתות. זה כבר אמור להזהיר אותנו ובעיקר להעמיד אותנו על המשמר.

למעשה אסור לשכוח שהאנליזה חייבת הכול להעברה: אין פסיכואנליזה ללא הנחת היסוד של הסובייקט המונח לידע. כל אחד יסכים להודות בכך. אך עושה רושם שמבינים פחות את העובדה שללא הנחת היסוד הזאת גם אין לא-מודע, שכן הלא-מודע, כפי שכבר אמרתי, אינו דבר כמו דברים אחרים – זו ההעברה המניחה אותו. לאקאן כתב זאת בתור מתמה (mathem),⁷ לפי האלגוריתם מסמן/מסומן. הסובייקט המונח לידע – ידע מונח אף הוא של המסמנים הלא-מודעים – נכתב במתמה זו במקום של המסומן של הנמען האנליטי. במובן זה ההעברה היא שם של הלא-מודע, בהיותו מונח, ומכאן הקשר המהותי שלו לאמונה. נוכל אפילו לומר שבמהותו, הלא-מודע הוא אמונה. זו גם הטענה נגדו מחוץ לאנליזה – שאין שום ראיות לקיומו. הביטוי "הנחה" שימש כדי להעניק להעברה מכובדות אפיסטמית, ולרומם אותה למעמד שווה לזה של היפותזה מדעית. לביטוי זה, המוצג לראשונה בסמינר ארבעת מושגי היסוד של הפסיכואנליזה, יש להצמיד ביטוי נוסף מאותה התקופה: "עמדת הלא-מודע" (Position de l'inconsicent) – ביטוי שכבר מצביע על כך שלא מספיק להניח אותו כדי להעמיד אותו, את הלא-מודע. ההנחה היא התפקיד של האנליזנט; ההצבה היא של האנליטיקאי. האקט האנליטי, יהיו אשר יהיו האופנים שבהם הוא מתבטא, אינו אלא זה: להציב לא-מודע, שאינו ניצב שם בזכות עצמו, ולעשות כך שהאנליזנט יוכל להניח אותו, שכן ההנחה היא פעולה בדיעבד (rétroaction) של ההצבה. מכאן הרעיון – שאינו פרדוקסלי כלל אם מכירים את הקשר של הלא-מודע לדיבור – שהאנליטיקאים הם אשר אחראים ללא-מודע. אבל, תאמרו לי, החלום, פליטת הפה, מעשה הכשל, שלא לדבר על הסימפטום – האינם ביטויים גלויים של הלא-מודע? ללא ספק, אבל רק כפעולה בדיעבד של האקט של פרויד, שקודם כול הציב אותם ככאלו, כאשר קבע שיש שם אמת הנפתחת דרכם. פרויד מתייחד בכך שאצלו, ההנחה והאקט חברו יחד. בין הביטויים שמניתי – שאותם לאקאן מאפיין כמיני כשל (méprise)⁸ – לבין הלא-מודע, ישנו האומר של פרויד. וזו הסיבה שהפסיכואנליזה נותרת אחוזה באומר הזה. התוצאה היא שלא ניתן להשיב בטיעון תקף לאלו שמתייחסים בזלזול

Lacan, "Proposition sur le psychanalyste de l'École", *Autres Écrits*, Paris, Le Seuil, 2001, p. 248

7

⁸ Mépris] הוא התרגום הצרפתי למונח הפרוידיאני Vergriffen, מעשה-כשל. בשימוש רווח, המונח הצרפתי (וכך גם המונח המקורי של פרויד), מציין באופן כללי יותר טעות או בלבול; אבל למילה הצרפתית יש גם משמעות נוספת שפירושה בוז, לעג.

לביטויים הללו, שמזלזלים בכשלים (méprisent la méprise), כפי שאין הדגמה קלינית כביכול שיכולה לשכנע אותם או לגרור את הסכמתם.

לסדרה של הכשלים, פליטות הפה, מעשי הכשל והסימפטום יש להוסיף את האסוציאציה החופשית. האסוציאציה, לפי פרויד, היא צורת דיבור משוחררת מהשליטה ההתכוונותית, שנועדה לאפשר את חדירתם של מסמנים בלתי צפויים, דיבור שבו הסובייקט מסכים לא לדעת מה הוא אומר. ואנו יודעים שסובייקט שאינו מקבל את המשלב הזה של "אני מדבר, אבל אני לא יודע מה אני אומר" מסכל כל פירוש אפשרי. זו הסיבה שאני אומרת לעתים קרובות כל כך שהפנייה לווידוי, לעדות או לדעה הרווחת כל כך היום ואף משמשת מושא לסטטיסטיקות, היא בפני עצמה דחייה של הלא-מודע, שכן העדות היא דיבור המצטמצם לאמירה של מה שיודעים, או מה שמתיימרים לדעת.

האסוציאציה החופשית היא הידע המונח לסובייקט האנליזנט ולא לאנליטיקאי, לאקאן מתעקש על כך בעקבות פרויד. באשר ללא-מודע של המטופלים שלו, בהתחלה האנליטיקאי אינו יודע דבר. הוא רק שומע ומאפשר לו להיווצר באמצעות הדיבור, ורק בסיום הוא יוכל לדעת משהו על אודותיו.

האנליזנט, מצדו, מציג את עצמו תחת מסמן שלאקאן מכנה "מסמן של העברה". מה זה, אם לא בפשטות מה שהסובייקט מציג לאנליטיקאי? מה שעבורו אינו ניתן למחשבה, או אינו ניתן לשליטה ולפיכך שומט את הקרקע תחת מה שהוא חושב שהוא יודע על עצמו, ומה שהוא חושב שהוא יכול "לסדר" כמו שאומרים היום, שכן הסימפטום מכשיל את הסידור, לדאבונו ולתחושת חוסר האונים שלו. ההעברה, המתחילה במסמן חוץ-מובן, מכוננת את הנחת הידע. זו הסיבה שהיא מתבטאת אצל האנליזנט, המושפע על ידי האי-מובן של הסימפטום, כציפייה: ציפייה לידע שיסדר מחדש את החור שמייצרים הכשלים של הסובייקט, ובעיקר את החור של הסימפטום. הידע שמצפים לו הוא זה שמועבר, במובן מסוים, לצד של האנליטיקאי, כציפייה עמומה מהפירוש שלו. אם כן, המשמעות של ההעברה נעה הלוך ושוב בין שני השותפים: את הידע שהמערך (dispositif) האנליטי מניח לאסוציאציה החופשית, האנליזנט מצפה לקבל מהפירוש של האנליטיקאי. כבר בפנומנולוגיה של המערך אנו רואים מה נותר קבוע (הנחת הידע) ומה משתנה (הסובייקט שלו מייחסים את הידע הזה). השפעתה של האסוציאציה החופשית על הנחת הידע היא לגמרי לא חד-משמעית.

אמרתי ציפייה לידע, אולם באיזו צורה הציפייה הזאת מופיעה? אף אנליזנט, נאיבי ככל שיהיה, אינו פונה ישירות לידע. הציפייה שלו, ללא תלות בריפוי, היא לתת מובן להיעדר מובן – במילים אחרות, למצוא את האמת שהוא מסתיר. הציפייה לידע מציגה את עצמה למעשה

כציפייה למובן. צריך לאחוז בעובדה זו כדי להתאים את הנוסחאות של לאקאן להתנסות עצמה. המובן הזה חבוי בסדרת המסמנים המקושרים המגיחים בדיבור של האנליזנט, ויש לו תוקף של תשובה מהלא-מודע עצמו.

האנליטיקאי אכן מוסר לאנליזנט את המובן של הסימפטומים שלו, כך אומר לאקאן ב"הקדמה למהדורה הגרמנית של הכתבים". אכן כן, אבל המובן הזה הוא ייחודי, אישי, פרטי לכל אחד. הוא לא ידע בר-מסירה. אין מובן משותף לסימפטום, רק אמיתות יחידאיות. האמת והמובן הם מושגים צמודים. הם דומים קודם כול בכך ששניהם תופעות של סובייקט (אין מובן ואין אמת אלא עבור סובייקט), ושנית בכך שלא האחד ולא האחר מגיע למדרגת ידע: האחד, האמת, מפני שהיא רק נאמרת למחצה, והשני, המובן, מפני שהוא חומק ללא תקנה. השיח האנליטי, כפי שלאקאן כותבו, שם את הידע במקום של האמת. זה אומר קודם כול שאין בדיבור של האנליזנט פתרון לאמירה-למחצה. קורה כמובן שסובייקט מתקבע על תוצר כזה או אחר של אמת ומעניק לו קביעות במידה כזו שהוא הופך למילה האחרונה עבורו, אולם בעיקרון, ככל שאומר האמת נפרש, כך מצטברות אמירותיו השונות, כך האנליטיקאי נוטה לקבלן כבדיות של אמת, וכך גדל הפער בין האמת המסומנת ובין הידע. חוסר אונים של האמת, אם כן. שנית, ואף על פי כן, האמירה-למחצה של האמת אינה ללא המסמנים של הלא-מודע, או ללא החומרילוליות שלו. מכאן הנוסחה המוזרה שגרמה לבלבול כה רב ב"הקדמה לסמינר ה-11", ולפיה הפונקציה של הלא-מודע – והוא מדבר כאן על הלא-מודע הממשי – "ממזמת את האמת". מזמוז – ההקשר המיני של המונח מבטא היטב את הרעיון שזה לא מגיע להגשמה בליל כלולות.

המבנה של האסוציאציה החופשית מגרה ומתסכל (tentalising). מצד אחד הוא מקיים את ההנחה של ההעברה, בהסמך על הפצעות האמת החוזרות ונשנות שהוא מניב; מצד שני הוא דן אותה לכישלון באמצעות חוסר האונים, החוזר ונשנה לא פחות, בניסיון למצוא את חציה השני של האמת. חזיון תעתועים של האמת (Mirage de la vérité), אמר לאקאן, על מנת להדגיש שהיא לעולם אינה מגיע לנווה המדבר של השלמות, של האמת כולה, אלא דווקא מאבדת את דרכה במה שהוא כינה בצדק "המדבר של האנליזה".

הדיבור של האנליזנט מגלה שאין בנמצא נישואים של האמת המנוסחת של הסובייקט עם הידע, ושלידע עצמו אין גבולות. נזעיק את קנטור לעזרה! אבל האנליזנט אינו קנטור, וסדרת האסוציאציות אינה סדרת המספרים הטרנספיניטיים. ככל שהאמת מתנסחת וגורמת למובן של הסימפטום להגיח – זהו התוצר של עיבוד ההעברה – כך הידע הלא מודע מתגלה כ... ממשי, מחוץ ללכידה. לאקאן הגדיר אותו כך באופן מפורש, עוד הרבה לפני 1976. בשנת

1970, ב"רדיופוניה", הוא כבר אמר שככל שהשיח מקבל פרשנות, כך מוכחת עובדת היותו לא מודע. נוסף על כך, מעט הלאה הוא טוען שלעבד את הלא-מודע פירושו להפכו ללא מודע עיקש יותר.

מכאן כבר ניתן להסיק שההעברה, שמניחה סובייקט לידע המצופה, היא גם סוג של דחייה של הלא-מודע, ככל שהלא-מודע הוא בדיוק "ידע ללא סובייקט". ההעברה והלא-מודע חלוקים ביניהם, על פי "הכשל של הסובייקט המונח לידע" (La mépris du sujet supposé savoir) משנת 1967. אני מזכירה שהמדע הכין אותנו לרעיון הזה של ידע בממשי, אולם בהבדל זה, שבפסיכואנליזה הידע ללא סובייקט מתמוזז עם האמת, כלומר עם הסובייקט. הוא אף "חולם" על האמת, יאמר לאקאן. כל הקושי הוא לעבור אל הלא-מודע הממשי באמצעות עבודת ההעברה.